

ПРИНЦИПИ КЛАСИФІКАЦІЇ МЕТОНІМІЧНИХ НОМІНАЦІЙ (на матеріалі українськомовного тексту газети)

Зосереджено увагу на принципах класифікації метонімічних номінацій у мові сучасної українськомовної газети. Розглянуто основні типи метонімічних перенесень, які стали об'єктом лінгвоукраїністики.

Ключові слова: метонімічні перенесення, мова газети, просторові відношення, часові відношення, атрибутивні відношення, причиново-наслідкові відношення.

В статье сосредоточено внимание на принципах классификации метонимической номинации в языке современной украиноязычной газеты. Рассмотрены основные типы метонимических переносов, которые стали объектом лингвоукраинистики.

Ключевые слова: метонимический перенос, язык газеты, пространственные отношения, временные отношения, атрибутивные отношения, причинно-следственные отношения.

The article deals with the classification of the categories of metonymy in the language of the modern Ukrainian-written newspaper. The basic types of metonymy transfer that have become Ukrainian linguostylistic objects are investigated.

Keywords: metonic transfer, the newspaper language, spatial, temporal, attributive, causal relationships.

Метонімія як одна з лінгвістичних універсалій становить тип семантичного зсуву, перенесення назви одного предмета на інший за ознакою суміжності асоціацій. В асиметричній природі мовного знака закладено можливості використання суміжних у просторі й часі, у семантичних відношеннях причини й наслідку понять як явищ вторинної номінації.

Найадекватнішим терміном для найменування досліджуваного явища вважаємо поняття метонімічного перенесення. Це термінологічне поняття дає змогу об'єднати різні підходи до вивчення явища метонімії в сучасній українській мові. Кожний історичний період розвитку мови, зокрема функціонування газетного інформаційного жанру, пов'язаний з активізацією певних груп лексики, яка зазнає метонімічного перенесення.

Метонімія як об'єкт уваги в дослідженнях з лексикології, стилістики, теорії літератури потребує відповідних класифікацій. Цим і визначається актуальність нашого дослідження.

У статті маємо на меті висвітлити деякі аспекти класифікації видів метонімічного перенесення.

Однією з перших була класифікація Г. Пауля, який визначив метонімію як «перенесення назви на основі просторових, часових або каузальних зв'язків» [11].

Виокремлення просторової та часової (або локальної і темпоральної) метонімії як двох основних типів характерне для багатьох досліджень, а також для навчальних посібників.

Про природу локальних і темпоральних слів, семантика яких формується завжди метонімією, писав М. М. Покровський. Уявлення про предмети або дії, що прив'язані культурно-історичними або природними умовами до певного місця, викликають уявлення про це місце (асоціація уявлень за суміжністю); як наслідок й імена, що відповідають цим предметам або діям, можуть, на думку дослідника, використовуватися у мові як імена *локальні* [12, с. 30–32]. У такий спосіб М. М. Покровський визначає *просторові* відношення, завдяки яким відбуваються зміни значень слів. Пор. також: «Повсюди, де умови життя або зовнішня природа пов'язують предмети та дії з певним часом і які відповідають цим предметам і діям, або використовуються як темпоральні імена, або переходять у суто темпоральні слова» [12, с. 36].

Деталізуючи часову метонімію, дослідники, зокрема, зауважують, що «при суміжності часовій те саме слово називає як процес, дію, так і результат цієї дії, процесу: «робота розпочиналась о 9 годині» (*робота* – «дія») – «курсова *робота* лежить на столі» (*робота* – «твір», тобто предмет з підсумком роботи як дії). «Під час *диктанту* в класі було тихо» (*диктант* – «процес диктування») – «учень здав свій *диктант*» (*диктант* – «те, що написано як результат диктування») [8, с. 111]. Наведені приклади метонімічних перенесень базуються на причиново-наслідкових відношеннях, тобто належать до каузальної метонімії.

За класифікацією С. Ульмана, розрізняють темпоральний і атрибутивний типи метонімії, а також окремі моделі каузального типу, наприклад «автор» → «винахід», «дія» → «результат» [16, с. 17–19].

У класифікації І. В. Арнольд поряд із названими причиново-наслідковим, локальним, темпоральним типами зв'язків подано генетивний тип зв'язку як самостійний [2, с. 58].

Аналогічні типи метонімічних перенесень виокремлює С. С. Маслова-Лашанська, яка до просторової, часової і каузальної метонімії

зараховує просторову метонімію: «місткість» – «вміст» (tilbunk) «дерев'яна миска, в якій готують молоко» – «кисляк»; причиново-наслідкову метонімію: «дія» – «результат дії» («будівництво» – «спурда»); estiny «гравірування» – «гравюра»; «ім'я винахідника» – «винахід»; часову метонімію: midday – «полудень» – «обід» [9, с. 147–148].

Такий принцип класифікації метонімічного перенесення, в основу якого покладено асоціації за суміжністю й відповідно до якого випадки метонімії кваліфікуються за їхнім відношенням до певного типу – каузального, локального, темпорального, атрибутивного, використовують також М. В. Бондаренко [5], О. К. Біріх [3], Л. П. Єфремов [6].

Частина класифікацій метонімії ґрунтується переважно на логіко-психологічних засадах, що зумовлює різну кількість виділених типів метонімічного перенесення.

Крім аналізу метонімії за типом асоціативних зв'язків суміжності, фіксуємо аналіз власне лінгвістичної природи явища метонімічності на різних мовних рівнях. Зокрема О. О. Тараненко відзначає, що «відповідно до того, на якому рівні виявляється метонімічний процес, виділяються: 1) лексична метонімія, при якій точками підрахунку для подання ситуації є її сирконстанти та при якій змінюється лише лексичне значення (чи принаймні логіко-комунікативний акцент у його висвітленні) цієї одиниці, 2) лексико-синтаксична метонімія, коли точками підрахунку є актанти й коли змінюється як лексичне, так і синтаксичне значення цієї одиниці: *Кров стікає з солдата – Солдат стікає кров'ю, Іван позичає Петру – Петро позичає в Івана*, 3) синтаксична метонімія, при якій точками підрахунку також є актанти, але семантичне відношення між ними, конвертуючись, заповнюється або тією самою лексемою, проте без зміни її лексичного значення (*Сосна стоїть коло берези – Береза стоїть коло сосни, Іван одружується з Марією – Марія одружується з Іваном*), або різними суплетивними одиницями (*Сосна стоїть коло шляху – Шлях пролягає коло сосни; Іван бере заміж Марію – Марія іде заміж за Івана*)» [14, с. 33].

У роботі Г. М. Поспелова запропоновано типологію метонімічного перенесення, що має у своїй основі протиставлення якісної (власне метонімія) та кількісної (традиційно – синекдоха) метонімії. До першої групи належить метонімія місця (*місто спало*), часу (*важкий рік*), матеріал–виріб (*мідь у кишені*), до другої – частина–ціле (*не вистачає рук*), одне–багато (*медвідь у цих лісах не водиться*) [13, с. 56].

Аналізуючи лінгвістичну природу метонімії, Д. М. Шмельов зауважує: «Численні факти, які подаються як наслідок метонімічних змін значень, насправді такими не є» [17, с. 220]. Дослідник вважає, що метонімічні зсуви в багатьох випадках пов'язані зі скороченням словосполучень (вироби зі скла – *скло* і под.), тобто зовнішньо подібні до тих змін у значеннях, які зумовлено контекстуальними зв'язками слів. Сам факт існування в мові «метонімічних формул» – потреба розв'язання питання про доцільність словникових тлумачень, які подані широкими групами слів, у зв'язку з виділенням для них самостійних, метонімічних за своєю сутністю значень [18, с. 24]. На прикладі регулярної і нерегулярної полісемії Д. М. Шмельов розвиває думку про те, що регулярність – риса, притаманна саме метонімії. На характер класифікації метонімії впливає сфера функціонування мови, стиль досліджуваних текстів.

На думку Б. В. Томашевського, типів метонімії так багато, що «було б безглуздо їх класифікувати» [15, с. 40]. За цього підходу, як зазначає О. Л. Новиков, є два основних аспекти: «1) типи метонімії справді численні, якщо мати на увазі різноманітні контекстуальні умови їх уживання (наприклад, у художніх творах), і навряд чи їх можна заздалегідь прогнозувати, перерахувати, 2) але вони все ж, принаймні основні з них, мають бути так чи інакше виявлені як регулярні, основні, опорні, на тлі яких осмислюється стилістична контекстуальна метонімія» [10, с. 15]. Ураховуючи системні погляди на природу метонімії, О. Л. Новиков пропонує виділяти такі її структурні типи:

1) одне в/на іншому, до того ж конструкція має кілька виявів і є найбільш поширеною в мові.

Про це свідчать ілюстрації газетних текстів, які ми досліджували: *Черкащина* намолотила другий мільйон тонн зерна (ГУ, 01. 08. 15) – перенесення відбувається за моделлю «місто (регіон)» → «хлібороби цього регіону»; *Об'єднана Європа* всерйоз розглядає можливість космічних експедицій (ГУ, 27. 12. 14) – перенесення відбувається за моделлю «назва частини континенту» → «певна організація чи політична сила»; *Наприкінці минулого тижня дві обласні газети «Вечірні Черкаси» та «Молодь Черкащини» надрукували інформації про скоєння проти журналістів редакцій протиправних дій* (ГУ, 20. 07. 15) – перенесення відбувається за моделлю «назва організації» → «працівники (керівництво) цієї організації»; *Товарна марка «Злагода»*

вирішила ще раз здивувати своїх споживачів (НМ, 28. 05. 15) – перенесення відбувається за моделлю «назва організації» → «працівники (керівництво) цієї організації»;

2) одне з/від іншого. Наприклад: *Супермозок плете нову «павутину»* (УМ, 04. 10. 14) – перенесення відбувається за схемою «павутина, яку плете павук» → «павутина як сіть, у якій можна заплутатися» → «мережа Інтернет»; *Закон бумеранга* (УМ, 06. 10. 15) – перенесення відбувається за схемою «предмет бумеранг, здатність повертатися як його ознака» → «закон його дії»;

3) одне – частина іншого. Наприклад: *Розстріляний сміх* (КіЖ, 04. 10. 14) – перенесення відбувається за схемою «сміх як особливість людини, характерна риса» → «ознака творчості митця» (йдеться про Остапа Вишню) → «сам митець».

Крім того, дослідник виділяє певні типи метонімії на основі віддієслівних іменників, прикметників тощо, тобто базуючись на частиномовній специфіці тих чи тих типів метонімічних перенесень.

У своїй дисертаційній роботі «Функціонально-стилістичний аспект лексичних перенесень у публіцистичних текстах І. Я. Франка (1878–1907 рр.)» Н. М. Блінова також зробила спробу класифікувати метонімію, що функціонує у Франковому публіцистичному тексті. Авторка розрізняє суспільно-політичну, суспільно-історичну, соціально-економічну та соціокультурну метонімію, створюючи тематичну класифікацію явищ метонімічного перенесення й виокремлюючи групи лексем, що виступають як метонімії: це лексеми на позначення суспільних станів, прошарків і титулів, посад, санів [4, с. 16]. Спроба тематично класифікувати метонімічні перенесення – цікава для дослідження цього мовного явища саме з погляду семантичного групування, однак поділ на тематичні групи не є вичерпним, досконалим й остаточним, оскільки різні лексеми виявляють здатність до функціонування в кількох тематичних групах. На наш погляд, в основі згаданої класифікації лежать не семантичні процеси, не типи семантичних зсувів чи типи асоціацій, а, власне, тематичний розподіл лексики.

Незважаючи на досить ґрунтовне осмислення, проблему класифікації метонімічного перенесення залежно від типів асоціації між суміжними поняттями не можна вважати остаточно розв'язаною, оскільки часто дослідники обмежуються перерахуванням метонімічних моделей на зразок «автор – твір», «дія – результат», не виділяючи каузальний тип як такий [1, с. 115].

У нашому дослідженні спираємося на класифікацію, запропоновану С. С. Масловою-Лашанською, принцип якої полягає у виділенні основних типів перенесення найменування за асоціацією суміжності, а саме каузального, локального, атрибутивного, темпорального типів. Перенесення ці, відображаючи той чи той зв'язок між поняттями конкретних класів, групують у підтипи, що відображають відношення між родовими поняттями щодо понять конкретних об'єктів, але видовими стосовно загальних понять, асоціація між якими виражається моделями певного типу.

Отже, метонімію в лінгвістичній літературі розглядають за належністю до певного типу – каузального, локального, темпорального, атрибутивного, кожен із яких відображає семантичні зв'язки різного характеру. Конкретні реалізації того чи того типу зв'язку поєднують у підтипи на підставі спільності змісту й обсягу понять, що визначають.

Таким чином, спостерігаємо різні підходи й принципи типологізації метонімічного перенесення, однак серед них помітно переважають такі, що базуються на моделях асоціацій, на семантичних зсувах.

Класифікуючи метонімічні номінації, маємо врахувати сферу поширення, а також найпродуктивніші типи метонімічних перенесень.

Традиційно в мовознавчій літературі розрізняють кілька типів метонімії.

1. Метонімія місця (в основі – заміщення назв різних об'єктів із вказівкою на місце їх розташування). Наприклад: *Греція з двотисячного року стала повноправним членом Шенгенської зони* (ГУ, 29.03. 15). Особливий випадок – заміна назви того, що міститься, вказівкою на предмет, що вміщує його: *Зал аплодував стоячи. Михайлович був зворушений до сліз* (ОУ, 2015, № 89); *Збори сказали: «Не вийде!»* (ЛУ, 2014, № 51) – у всіх наведених прикладах ідеться про людей, які заповнюють певні приміщення.

2. Метонімія часу (в основі – заміщення назви події вказівкою на час, коли вона відбувалася, або навпаки). Наприклад: *Яка Ганна (22 грудня) до ніченьки – така зима до весноньки* (СВ, 01.09. 15); *На Платона і Романа (1 грудня) тепло – зима буде теплою, холодно – холодною* (СВ, 01.09. 15); *Якщо на Спиридона (25 грудня) світло, ясно, то Новий рік буде морозний і ясний* (СВ, 01.09. 15).

3. Метонімія засобу (в основі – заміщення назви дії вказівкою на знаряддя, яким її було здійснено). Наприклад: *На старому «Харлей» – до симбіозу мистецтв* (ГУ, 31.01. 15).

4. Метонімія належності (в основі – заміщення назви предмета вказівкою на ім'я його творця). Наприклад: *Раніше знайти Булгакова в Києві було важко* (УМ, 01. 10. 14).

5. Метонімія матеріалу (в основі – заміщення предмета вказівкою на матеріал, з якого цей предмет зроблено). Наприклад: *Єдиний твір, якому пощастило і який зберігся, – це акварель «Визволення Апостола Петра з темниці»* (ЛУ, 2015, № 9).

Вивчення особливостей реалізації метонімічного перенесення потребує комплексного підходу до використання традиційного принципу класифікації метонімії, який базується на зв'язках між суміжними явищами, предметами тощо. Ураховуючи розглянуті вище класифікації, розуміємо метонімію як номінацію, логічну основу якої становить ухвалення обсягу одного поняття до обсягу іншого на підставі психологічних асоціацій, що відображають каузальні, атрибутивні, просторові, темпоральні та кількісні зв'язки між суміжними поняттями.

Зауважимо, що асоціації, які зумовлюють формування різних підтипів метонімічного перенесення, неоднакові за своєю спрямованістю, тобто в одних випадках зв'язок між суміжними поняттями має взаємообернений, симетричний характер і репрезентує метонімічну модель, а в інших – зв'язок спрямований лише в один бік, тобто модель – несиметрична.

Отже, сьогодні сучасна українськомовна газета широко по-люговується метонімічними моделями, зумовленими просторовими, часовими, атрибутивними, причиново-наслідковими відношеннями між родовими поняттями щодо понять конкретних об'єктів і видовими стосовно загальних понять, асоціація між якими виражається моделями певного типу.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. **Аллендорф К. А.** Значение и изменения значений слов / К. А. Аллендорф // Ученые записки Московского гос. пед. ин-та иностранных языков им. М. Тореца. – 1965. – Т. 32. – С. 83–187.
2. **Арнольд И. В.** Лексикология современного английского языка : учеб. / И. В. Арнольд. – [2-е изд.]. – М. : Высш. школа, 1973. – 304 с.
3. **Бирих А. К.** Метонимия в современном русском языке : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. филол. наук / А. К. Бирих. – Л., 1987. – 17 с.

4. **Блинова Н. М.** Функціонально-стилістичний аспект лексичних перенесень у публіцистичних текстах І. Я. Франка (1878–1907 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук / Н. М. Блинова. – Дніпропетровськ, 2007. – 19 с.
5. **Бондаренко М. В.** Типы метонимического переноса и проблемы их системного описания (на материале английского языка) : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. филол. наук / М. В. Бондаренко. – Л., 1980. – 20 с.
6. **Ефремов Л. П.** Специфика и роль метонимического переноса наименований / Л. П. Ефремов // Республиканская конференция по вопросам языкознания и методы преподавания иностранных языков : тезисы докладов. – Алма-Ата, 1964. – Вып. 1. – С. 13–15.
7. **Иванов А. Н.** Лексическая номинация как деятельность (построение системы активной лексической номинации современного английского языка) / А. Н. Иванов // Функционирование и развитие лексической системы английского языка : сб. статей / ред. кол.: Г. Ю. Князева (отв. ред.) и др. – М. : Московский гос. пед. ин-т иностранных языков, 1983. – С. 72–82.
8. **Калинин А. В.** Лексика русского языка: учеб. пособ. / А. В. Калинин. – М. : Изд-во Московского гос. ун-та, 1971. – 231 с.
9. **Маслова-Лашанская С. С.** Лексикология шведского языка / С. С. Маслова-Лашанская. – Л. : Изд-во Ленинградского гос. ун-та, 1973. – 208 с.
10. **Новиков А. Л.** Семантика русского языка : учеб. пособ. / А. Л. Новиков. – М.: Высш. школа, 1982. – 272 с.
11. **Пауль Г.** Принципы истории языка / Г. Пауль. – М. : Изд-во иностр. лит-ры, 1960. – 500 с.
12. **Покровский М. М.** Избранные работы по языкознанию / М. М. Покровский. – М. : Изд-во АН СССР, 1959. – 382 с.
13. **Поспелов Г. Н.** Художественная речь : лекции по курсу «Введение в литературоведение» / Г. Н. Поспелов. – М. : Изд-во Московского гос. ун-та, 1974. – Вып. 4. – 237 с.
14. **Тараненко О. О.** Метонімія як шлях зміни векторних відношень у семантиці (на рівні лексичних і синтаксичних одиниць) / О. О. Тараненко // Мовознавство. – 1984. – № 1. – С. 32–41.
15. **Томашевський Б. В.** Стилистика и стихосложение: курс лекций / Б. В. Томашевский. – Л. : Учпедгиз, 1959. – 535 с.

16. **Ульман С.** Дескриптивная семантика и лингвистическая типология / С. Ульман // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Прогресс, 1962. – Вып. 2. – С. 17–44.
17. **Шмелев Д. Н.** Очерки по семасиологии русского языка / Д. Н. Шмелев. – М. : Просвещение, 1964. – 243 с.
18. **Шмелев Д. Н.** Проблемы семантического анализа лексики (на материале русского языка) / Д. Н. Шмелев. – М. : Наука, 1973. – 280 с.

ДЖЕРЕЛА

1. «Голос України» – газета Верховної Ради України, виходить з 1991 року.
2. «Культура і життя» – українська щотижнева газета, виходить з квітня 1995 року.
3. «Літературна Україна» – газета письменників України, заснована в грудні 1927 року.
4. «Наше місто» – міська газета жителів Дніпропетровська, заснована в 1994 році.
5. «Освіта України» – газета-тижневик Міністерства освіти і науки України, Академії педагогічних наук, ВАК України, виходить з 1972 року.
6. «Сільські вісті» – газета захисту інтересів селян України, виходить з 1934 року.
7. «Україна молода» – щоденна інформаційно-політична газета, заснована в 1991 році.

Надійшла до редколегії 20.10.2015